

10. Банковское право США / [А.М. Поллард, Ж.Г. Пассейк, К.Х. Эллис, Ж.П. Дейли] ; пер. с англ. ; общ. ред. и послесл. д. ю. н. А.Я. Куника. – М. : Прогресс, 1992. – 768 с.
11. Аббясова Е.В. Банк как субъект публично-правовых отношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 / Е.В. Аббясова. – СПб., 2011. – 23 с.
12. Анишин А.Ю. Предмет финансового права: современное состояние : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 / А.Ю. Анишин. – М., 2004. – 216 с.
13. Воронова Л.К. Финансовое право Украины : [підручник] / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.

ЛУНИНА О. С.,
суддя
(Дніпропетровський окружний
адміністративний суд)

УДК 342.951

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду окремих проблемних питань визначення адміністративно-процесуального статусу суб'єкта владних повноважень у сфері державної реєстрації, виробленню пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства. З'ясовано наявні проблеми судової практики щодо визначення вказаного статусу.

Ключові слова: державна реєстрація, публічно-правовий спір, адміністративне судочинство, відповідач, органи державної влади, компетенція.

Статья посвящена рассмотрению отдельных проблемных вопросов определения административно-процесуального статуса субъекта властных полномочий в сфере государственной регистрации, выработке предложений по внесению изменений в действующее законодательство. Указано на существующие проблемы судебной практики относительно определения данного статуса.

Ключевые слова: государственная регистрация, публично-правовой спор, административное судопроизводство, ответчик, органы государственной власти, компетенция.

The article is devoted to consideration of separate problems of the subject of power in state registration sphere administrative procedural status determining, the development of proposals for amendments to existing legislation. There indicated on the existing problems of judicial practice regarding the determination of mentioned status.

Key words: state registration, public law controversies, administrative proceedings, respondent, state authorities, competence.

Вступ. Опрацювання теоретичних засад розгляду й вирішення публічно-правових спорів у сфері державної реєстрації, визначення їх особливостей зумовлює необхідність опрацювання питання адміністративно-процесуального статусу сторін таких спорів в адміністративному судочинстві. Слід зауважити, що загальним питанням адміністративно-процесуального статусу суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві останнім часом приділено

значну увагу в юридичній літературі. Водночас актуальність цієї статті зумовлюється таким. По-перше, окремі особливості адміністративних матеріальних правовідносин у сфері державної реєстрації, у тому числі наявні особливості їх правового регулювання, певною мірою унеможливають застосування загального підходу до визначення адміністративного правового статусу суб'єктів таких відносин, правових наслідків їх рішень, дій, бездіяльності, а отже, ускладнюють визначення адміністративно-процесуального статусу таких суб'єктів. По-друге, як видається, саме внаслідок недостатнього теоретичного опрацювання вказаної специфіки на сьогодні спостерігається неоднозначна судова практика з питань визначення адміністративно-процесуального статусу суб'єкта владних повноважень, зокрема Державної реєстраційної служби України (далі – Укрдержреєстр), державного реєстратора, реєстраційної служби в адміністративних справах щодо спорів у сфері державної реєстрації. Зокрема, у справах за позовами про оскарження рішень, дій, бездіяльності суб'єкта владних повноважень у сфері державної реєстрації відповідачем визначаються орган державної реєстрації (реєстраційна служба відповідного управління юстиції) [1]; службова особа такого органу (державний реєстратор) [2; 3]; водночас і орган, і його службова особа [4]. Крім того, державний реєстратор достатньо часто визначається як співвідповідач в адміністративній справі, хоча, як буде показано далі, у подібних випадках його слід визначати скоріше як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (ч. 2 ст. 53 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV: за станом на 15 квіт. 2014 р. (далі – КАС України)) [5; 6]. У всіх наведених випадках суди фактично погоджувались із наведеними варіантами визначення сторін у спорі. І це при тому, що всі оскаржувані рішення, дії, бездіяльність на рівні закону належали до компетенції одного суб'єкта – державного реєстратора. Така ситуація ускладнює звернення до адміністративного суду, а також сприяє зловживанням суддями своїми повноваженнями при вирішенні питання щодо задоволення позову чи відмови в його задоволенні з мотивів заявлення його до неналежного відповідача.

Питанням адміністративно-процесуального статусу суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві науковці приділяли увагу не раз. Так, варто відмітити дисертаційні дослідження М.М. Стефанчук «Органи виконавчої влади як сторона у справах адміністративної юрисдикції» (2012 р.) [7]; К.Ю. Пуданс-Шушлебіню «Суб'єкт владних повноважень як відповідач у справах адміністративної юрисдикції» (2013 р.) [8]; монографію В.М. Бевзенка «Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми» (2010 р.) [9]. Увага приділялась також загальним питанням визначення адміністративно-процесуального статусу, зокрема можна виділити дисертаційне дослідження О.М. Андруневич «Суб'єкти адміністративного судочинства України» (2012 р.) [10]; монографію О.В. Бачуна «Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства» (2014 р.) [11]. Указаним питанням увага приділялась не тільки на рівні монографічних і дисертаційних досліджень, а й на рівні публікацій у фахових юридичних виданнях [12; 13; 14]. Питання адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного судочинства постійно розглядаються в науково-практичних коментарях до КАС України [15; 16; 17], а також у підручниках з адміністративного судочинства [18; 19]. Водночас у зазначених публікаціях не приділено уваги особливостям визначення такого статусу окремих учасників адміністративного судочинства при розгляді справ, що виникають з адміністративних правовідносин у сфері державної реєстрації.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд окремих проблемних питань адміністративно-процесуального статусу суб'єкта владних повноважень у сфері державної реєстрації з урахуванням специфіки правового регулювання адміністративних правовідносин у цій сфері, вироблення пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства.

Результати дослідження. Як вже було вказано, у всіх зазначених вище випадках предметом оскарження були дії, що вчиняються державним реєстратором. Водночас відповідачами визначались не тільки вони, а й безпосередньо орган державної реєстрації або і реєстратор, і орган. На сьогодні значні за обсягом повноваження у сфері державної реєстрації належать Укрдержреєстру. Відповідно до п. 1 Положення про Державну реєстраційну службу України, затвердженого Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 401/2011 (далі – Положення про Укрдержреєстр від 06.04.2011 р.) [20], Укрдержреєстр визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сферах державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, державної реєстрації

юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади міста Києва, друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності. Відповідно до п. 1 Положення про Державну реєстраційну службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 219 (далі – Положення про Укрдержреєстр від 02.07.2014 р.) [21]), компетенція Укрдержреєстру розширена за рахунок включення до неї питань державної реєстрації договорів комерційної концесії (субконцесії). Водночас обсяг статті не дає змоги повністю охопити недоліки правового регулювання здійснення реєстраційної діяльності в указаних та інших сферах. Тому основна увага буде зосереджена на питаннях державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців і побічно державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Аналіз основних нормативних актів щодо реєстраційної діяльності, яка здійснюється Укрдержреєстром, дає змогу констатувати, що вагомою причиною наведеної вище неоднозначної судової практики можна визначити складність і суперечливість нормативного регулювання такої діяльності, що виявляється у такому: 1) регулюванні ведення кожного із зазначених видів реєстрів окремими системами нормативних актів; 2) різних засадах регулювання в межах кожної окремої системи; 3) наявності колізій у межах окремої системи нормативних актів.

Проаналізуємо це твердження на прикладі співвідношення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Так, зокрема, висновку щодо різних засад регулювання можна дійти виходячи з порівняння положень Розділу 2 Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV (далі – Закон «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно») [22] та Розділу 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 р. № 755-IV (далі – Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців») [23]). У першому випадку чітко визначено систему органів і службових осіб реєстрації прав (Міністерство юстиції України, центральний орган виконавчої влади, орган державної реєстрації, державний реєстратор) із розподілом компетенції. У другому випадку на законодавчому рівні чітко визначено лише компетенцію державного реєстратора та центрального органу виконавчої влади. Що ж до участі в державній реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців органу державної реєстрації, Міністерства юстиції України, то висновків можна дійти лише з аналізу підзаконних нормативних актів, зокрема Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 395/2011 [24], Положень про територіальні органи Міністерства юстиції України, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 23.06.2011 р. № 1707/5 [25; 26].

Прикладом колізії у межах окремої системи нормативних актів можна бути такий. Відповідно до п. 12.19 Положення про районні, районні у містах, міські (міст обласного значення), міськрайонні, міжрайонні управління юстиції, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 23.06.2011 р. № 1707/5 (далі – Положення про місцеві управління юстиції) [26], до повноважень структурного підрозділу управління юстиції, що забезпечує реалізацію повноважень Укрдержреєстру (реєстраційна служба управління юстиції), зараховано здійснення державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців відповідно до законодавства. Водночас зазначене повноваження належить також до компетенції державного реєстратора (абз. 2 ч. 1 ст. 6 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»).

Видається, що виправданням цієї ситуації не може бути те, що повноваження реєстраційної служби врегульовано підзаконним нормативним актом, на відміну від повноважень державного реєстратора. Не останньою причиною цієї колізії, на нашу думку, є відсутність чіткого визначення системи органів державної реєстрації в Розділі 1 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», на відміну від того, як це зроблено в Розділі 2 Закону «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно», що зумовлює необхідність урегулювання такої системи в різних нормативних актах різної відомчої належності. Така ситуація сприяє виникненню інших колізій. Наслідки вказаної колізії чітко простежуються в судовій практиці при визначенні відповідача в публічно-правових спорах у сфері державної реєстрації, про що вже зазначалось на початку статті, а саме те, що відповідачем визначають як державного

реєстратора, так і реєстраційну службу управління юстиції, хоча насправді оскаржувані дії належать до компетенції саме державного реєстратора, яка визначена на законодавчому рівні, а не на підзаконному.

Наступною колізією, яка зумовлює неоднозначність судової практики щодо визначення відповідача в адміністративних справах у сфері державної реєстрації, видається неоднозначність визначення адміністративно-правового статусу державного реєстратора. Розглянемо цю тезу на прикладі державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Так, відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», державний реєстратор є посадовою особою центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців. Таким органом є Укрдержреєстр (п. 1 Положення про Укрдержреєстр від 02.07.2014 р.). З іншого боку, відповідно до цього ж абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», державний реєстратор діє від імені держави. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 6 указанного Закону, державний реєстратор має, зокрема, власну печатку. На нашу думку, саме ця суперечність зумовлює складність визначення адміністративно-процесуального статусу державного реєстратора в адміністративній справі: як самостійного та єдиного відповідача або як співвідповідача (разом із реєстраційною службою управління юстиції).

Слід відмітити, що із визначенням державного реєстратора як посадової особи органу центральної влади у сфері державної реєстрації повністю узгоджується норма п. 14.9 Положення про місцеві управління юстиції, з буквального тлумачення якої можна зробити висновок, що державний реєстратор не належить до державних службовців і працівників реєстраційної служби. Водночас у судовій практиці не раз зустрічаються випадки, коли, попри вказане, державного реєстратора визначають саме як службову особу реєстраційної служби, і суди з цим погоджуються. Значним чинником цього, з поміж іншого, є наведена вище суперечність визначення державного реєстратора в Законі «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Визначаючи належний адміністративно-процесуальний статус державного реєстратора у справах щодо оскарження його рішень, дій, бездіяльності у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, варто, як видається, виходити не тільки з положень законодавства, а й з окремих напрацювань у сфері доктрини адміністративного права та судочинства.

К.Ю. Пуданс-Шушлебін у своєму дисертаційному дослідженні, опрацьовуючи питання статусу належного відповідача в адміністративній справі у випадку, якщо предметом оскарження є рішення, дії, бездіяльність посадової (службової) особи певного органу державної влади або місцевого самоврядування, за результатами аналізу наявних наукових позицій стверджує, що відповідачем повинен бути саме орган. Вчена робить лише один виняток із цього правила: коли покладення відповідальності на конкретну посадову чи службову особу прямо передбачене законодавством. Як приклад наводиться положення ч. 5 ст. 42 Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [27], яким визначено персональну відповідальність сільського, селищного, міського голови за належну реалізацію своїх повноважень. На обґрунтування такої позиції дослідниця наводить власний висновок щодо наявності в державі в особі своїх органів основного обов'язку стосовно забезпечення прав і свобод людини, а тому держава повинна нести відповідальність за свою діяльність, у тому числі й за невиконання цього обов'язку. Цей висновок учена робить на підставі опрацювання положень Конституції України [8, с. 104–105]. Повністю підтримуючи зазначену позицію, слід зауважити, що відповідальність державного реєстратора у сфері державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців визначено у ст. 53 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», де міститься положення загального характеру про настання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері державної реєстрації (ч. 1). Термін «персональна» в указаній нормі відсутній. З іншого боку, державний реєстратор прямо визначений як суб'єкт такої відповідальності.

Остаточна відповідь на питання щодо визначення належного відповідача в розглядуваній категорії справ впливає з наукових напрацювань іншого дослідника – М.П. Гурковського. У своєму дисертаційному дослідженні «Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект» (2010 р.) [28] учений відстоює позицію щодо зарахування реєстраційної діяльності до адміністративних послуг. На обґрунтування цього дослідник зазначає, що

в умовах розвитку демократичного суспільства органи публічної адміністрації мають надавати адміністративні послуги фізичним і юридичним особам, а не діяти лише адміністративно-командними методами [28, с. 8]. Такий підхід теж заслуговує на схвалення. Водночас у подібному випадку законодавство про реєстраційну діяльність необхідно привести у відповідність до вимог Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI (далі – Закон «Про адміністративні послуги») [29]. У контексті ж розглядуваного питання привертає до себе увагу норма ч. 4 ст. 19 цього Закону, відповідно до якої встановлюється право зворотної вимоги, зокрема держави, територіальної громади до посадової (службової) особи в разі відшкодування ними шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями, бездіяльністю такої особи.

Висновки. Виходячи з викладеного, на нашу думку, належним визначенням адміністративного процесуального статусу суб'єкта владних повноважень у справах щодо державної реєстрації, зокрема, юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців має бути залучення Укрдержреєстру як відповідача, а конкретного державного реєстратора – як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (ч. 2 ст. 53 КАС України). Водночас досягнення такої судової практики зумовлює необхідність істотного опрацювання адміністративного матеріального законодавства (у тому числі підзаконних актів) передусім у таких напрямках: 1) приведення його у відповідність до вимог Закону «Про адміністративні послуги»; 2) усунення зазначених вище колізій, зокрема щодо «подвійного» регулювання повноважень стосовно вчинення реєстраційних дій; 3) усунення суперечливості визначення правового статусу державного реєстратора; 4) уніфікації правового регулювання різних видів реєстраційної діяльності.

Крім того, доцільним є видання Вищим адміністративним судом України роз'яснень щодо зазначених змін, а також щодо належного визначення адміністративно-процесуального статусу Укрдержреєстру й державного реєстратора.

Список використаних джерел:

1. Про часткове задоволення позову, зобов'язання вчинити певні дії : постанова Вінницького окружного адміністративного суду від 07 серп. 2014 р. № 802/3430/14-а // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41514611>.
2. Про задоволення позову, визнання протиправними та скасування записів : постанова Хустського районного суду Закарпатської області від 10 січ. 2013 р. № 713/5650/12 // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28596061>.
3. Про задоволення позову, визнання протиправними та скасування дій : постанова Волинського окружного адміністративного суду від 11 квіт. 2014 р. № 803/664/14 // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38325245>.
4. Про задоволення позову, визнання нечинним рішення, визнання протиправними дії, зобов'язання вчинити певні дії : постанова Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області Запорізького окружного адміністративного суду від 20 січ. 2014 р. № 210/6134/13-а // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36712713>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : за станом на 15 квіт. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 32 (26.08.2005). – Ст. 1918 (зі змінами).
6. Про задоволення позову, визнання рішення, дій протиправними, скасування рішення, зобов'язання вчинити певні дії : постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 03 берез. 2014 р. № 826/20994/13-а // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37444731>.
7. Стефанчук М.М. Органи виконавчої влади як сторона у справах адміністративної юрисдикції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.М. Стефанчук ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2012. – 20 с.
8. Пуданс-Шушлебін К.Ю. Суб'єкт владних повноважень як відповідач у справах адміністративної юрисдикції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / К.Ю. Пуданс-Шушлебін ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2013. – 212 с.

9. Бевзенко В.М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми : [монографія] / В.М. Бевзенко. – К. : Прецедент, 2010. – 475 с.
10. Андруневчин О.М. Суб'єкти адміністративного судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.М. Андруневчин ; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2012. – 23 с.
11. Бачун О.В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства / О.В. Бачун ; ред. А.О. Селіванов. – К. : Логос, 2014. – 133 с.
12. Кошій О.В. Сутність та підстави участі в адміністративному судочинстві України відповідача / О.В. Кошій // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 516–521. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_83.pdf.
13. Смокович М. Суб'єкт владних повноважень як позивач в адміністративному судочинстві / М. Смокович // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2010. – № 2. – С. 52–64.
14. Хлібороб Н.Є. Суб'єкт владних повноважень як сторона у публічно-правовому спорі: теоретичні та прикладні проблеми визначення / Н.Є. Хлібороб // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2011. – Вип. 54. – С. 188–194.
15. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / ред. І.Х. Темкіжев (кер. авт. кол.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2012 р. – 720 с.
16. Кодекс адміністративного судочинства України : [науково-практичний коментар] / [О.А. Банчук та ін.]; ред. Р.О. Куйбіда. – К. : Юстініан, 2009. – 976 с.
17. Ківалов С.В. Кодекс адміністративного судочинства України : [науково-практичний коментар] / С.В. Ківалов та ін. ; ред. С.В. Ківалов та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 656 с.
18. Адміністративне судочинство : [навчальний посібник] / ред. О.П. Рябченко. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 304 с.
19. Адміністративне судочинство України : [підручник] / [О.М. Пасенюк (кер.авт.кол.) та ін.] ; ред. О.М. Пасенюк. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 672 с.
20. Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 401/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28 (22.04.2011). – Ст. 1163.
21. Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 219 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54 (15.07.2014). – Ст. 1446.
22. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV : за станом на 14 жовт. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51 (17.12.2004). – Ст. 553 (зі змінами).
23. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV : за станом на 28 груд. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32 (08.08.2003). – Ст. 263 (зі змінами).
24. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 395/2011 : за станом на 15 квіт. 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28 (22.04.2011). – Ст. 1162 (зі змінами)
25. Положення про Головні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 23.06.2011 р. № 1707/5 : за станом на 19 листоп. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 49 (08.07.2011). – Ст. 1984 (зі змінами).
26. Положення про районні, районні у містах, міські (міст обласного значення), міськрайонні, міжрайонні управління юстиції, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 23.06.2011 р. № 1707/5 : за станом на 19 листоп. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 49 (08.07.2011). – Ст. 1984 (зі змінами).
27. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР : за станом на 10 квіт. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170 (зі змінами).
28. Гурковський М.П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.П. Бурковський ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 19 с.
29. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI : за станом на 10 квіт. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 32 (09.08.2013). – Ст. 409 (зі змінами).

